

ԳՐԱԼՈՍՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ «ՏԵԼԵԿԱԳԻՐ» ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Երևան, 1945 թ. № 5

Այս հատորն իր նյութերի հարուստությամբ պիտի դրամի հայ արվեստի և գրականության պրոբլեմներով հետազոտվող ընթերցողների առանձին ուշադրությունը: Հատորի մեջ առաջին տեղն է բռնում պրոֆ. Մելիքսեբեկի հարուստությունը: Վրաստանի հայտնի Ասենի Սիոնի տաճարի ճարտարապետական բրիգադային հայ վարպետների մասին: Այդ տաճարը գտնվում է Գորսի շրջակայքում: Կառուցվել է 7-րդ դարում իբրև պատճեն կամ ընդգրկված Մցխեթի բլուրի սուրբ խաչի՝ հայ ճարտարապետի ղեկավարությամբ և հակառակությամբ: Այդ փաստը հաստատվում է պրոֆ. Մելիքսեբեկի ճարտարապետի անունը փորագրված և տաճարի հարավային պատի շինարարական արձանագրության մեջ: Բացի այդ արձանագրությունից, բոլոր պատերի և նույնիսկ դռների վրա փորագրված են հայերեն արձանագրություններ: Եկեղեցու պատի խորանում, մի այլ տեղ ֆրեսկոյի տակ, ապա բարձրաճանդակների վրա փորագրված են հայ ճարտարապետի ու հայ վարպետների անունները: Շինարարության ընդհանուր ղեկավարը եղել է հայ ճարտարապետ Քոզոսալը: Տաճարի որոշ մասերն էլ (գմբեթը, նահատակները, պատերը, խորանները) կառուցվել են մյուս հայ վարպետները: Պրոֆ. Մելիքսեբեկը գտնում է, որ 7-րդ դարի ճարտարապետական հայկական այդ բրիգադան կիրառել է աշխատանքի բաժանման որոշ սկզբունքներ:

Քնորան խոշոր պատմական նշանակություն ունի պրոֆեսորի հանրապետական խոսքի հարուստությունը՝ վերջնական խոսք կանան

այդ մասին հայ և վրաց ժողովուրդների կուլտուրական կապերն ուսումնասիրող պատմաբանները: Առաջիկա կարելի է արձանագրել միայն մի հանգամանք: Հայ և վրացի ժողովուրդների, ինչպես նաև ղեկավար մտավորական շրջանների հարաբերություններն ըստ երևույթին 7-րդ դարում եղել են բավական մոտեմական: Եթե Վրաստանում տաճարի կառուցման համար անգամ հրավիրում էին հայ ճարտարապետին ու վարպետներին, եթե վրացական ղեկավար շրջանները թույլատրում էին օտարազգի վարպետներին փորագրել իրենց անունները և այն էլ հայերեն, ապա նշանակում է՝ կուլտուրական հարաբերություններն ու կապերն էլ 7-րդ դարում եղել են շատ ուժեղ և ամուր:

Պրոֆ. Մելիքսեբեկի այդ էությունից հետո գալիս է ականավոր արվեստագետ Տիֆլիզցուի ուսումնասիրական ակնարկը Դանթեի մասին: Դանթեի թե՛ «Աստվածային կատակերգություն» և թե՛ այլ երկերի մեջ կան «ազատության» ղեկ ուղղված շատ սուր գիտազոյություններ և անհանցիվներ: Կատակերգության մեջ ազատներին դատապարտում են, խախտում, պատժում: «Ազատությունը» աչքառից նկարագրվում է սխտեմատիկաբար և արդեն որպես օւնիվերսալ կոնցեպտ: Արձանագրելով փաստերը, պրոֆ. իրականում ակնարկում է արդեն նյութական շահերի հզորության մասին: Սուր հայացքով մտանշարով իր օրերի իրականության, նա նկատում է, որ մարդկային խոհերի ու գործերի հիմնական զսպանակ-

ներն էլ նյութական շահերն են: Ահա հենց այդ երևույթի հետ էլ չի կարողանում ու չի ցանկանում հաշտվել իմաստասեր Դանթեն, թեև հողեղոր հոր կուլտուրան— կառուցվող նոր հասարակության աշխարհական գաղափարխոսությունը նրա համար հասկանալի և հարազատ էր: Դա իհարկե հակասություն էր: Դանթեյան հումանիզմը մանրամասնված էր հին միջնադարյան գաղափարախոսության արժեքներով: Վերածնության ավելի հեռանդական ներկայացուցիչները, Ռաբլե, Մերվանտեղ, Շեքսպիրը, մեծ նկարիչներն ու մտածողներն ազատ էին Դանթեին հատուկ երկվությունից: Իր ակնարկի վերջին մասում Տիֆլիզցուը նշում է այնուամենայնիվ, որ մեծ պոետի հայացության մեջ որոշակի կերպով լսվում է հաղթանակով լուսավոր օգտիմիստական նոր սիմֆոնիայի հզոր հնչյունը: Պոետի վերջին հատվածը ցույց է տալիս, որ շատ ավելի ուժեղ էր Դանթեի հայացության մեջ այն, ինչ որ կապում էր նրան առաջ շարժվող մարդկության հետ: Այդպես էր Դանթեն, և այլ կերպ չէր կարող լինել մեծ պոետը:

Ներքոց տեղը 5-րդ հատորի մեջ բռնում է Ս. Ղազարյանի ընդարձակ հետազոտությունը գրաբարի կազմավորման մասին: Որքան էլ հետազոտողական լինեն հեղինակի գիտազոյությունները, հողված թեման այնքան լուրջ պրոբլեմ է, որ պիտի թելադրի մեր լեզվագետներին ասել վերջնական իրենց խոսքը: Ելնելով Մառի հայտնի առույթներից, Ղազարյանը նշում է, որ՝ «Շալոց հին լեզուն» գրաբարը զննա մեր էրայից առաջ հատուկ մշակման է ենթարկվել ու հղկվելով կուլտուրական լեզվի աստիճանի է հասել: Մի այլ տեղ Ղազարյանը, հետևելով Մառին, ավելացնում է, որ «կուլտուրական» հին այդ լեզուն ստեղծել են հեթանոսու-

թյան օրերին՝ հայ բրամպուտները: Միաժամանակ նա գտնում է, որ մեր հին լեզվի մշակմանն ու զարգացմանը մեծ շնորհակալություն է նաև գուսանները, պետական գործիչները (էջ 36—37), հայ բանակը, Գուսանյանի մասին Ղազարյանը կտրուկ կերպով հայտարարում է, որ գրանցակազմ կերպով գտնում էին էրայից առաջ արդեն զգալի շնորհակալությունները: Վերաբերալիս լեզու դարձած հին հայերենը առաժնոցներն ու մշակողները:

Իր ուսումնասիրության վերջին մասում կրկնելով վերոհիշյալ թեզերը, բանասերը ընդգծում է, որ գրաբարը հետազոտում «հեռացել է իր մայր աղբյուրից այնքան, որ 5-րդ դարում արդեն ընդհանուր խոսակցական լեզու չէր, թեև այդ լեզուն հասկանալի էր հայ ժողովրդի բոլոր հատվածներին...»: Այդ հայտարարությունը, ինչպես հայտնի է, չի հաշտվում ո՛չ Մառի շատ պար խոսքերի, ո՛չ նորագույն լեզվագետների մեկնաբանության և ո՛չ էլ բանասերի ուսումնասիրության առաջին մասի մեջ նշված ակնարկների հետ: Այդպիսով, հետազոտական պրոբլեմներ արժանանալով ընդարձակ թելադրում է մեր բանասերներին ասել ավելի պարզորոշ կերպով իրենց խոսքը՝ արժարժված շատ կարևոր հարցերի մասին:

Հայ լեզվագիտության հետ է կապված նաև է. Աղայանի ուսումնասիրությունը՝ «Լեզվաբան Պաղոս Լովանյանը»: Դա բովանդակալից բնութագրական ակնարկ է մոտացության մասին: Պաղոս Լովանյանը մի գործիչի մասին: Աղայանը բավական մանրամասն կանգ է առնում Լովանյանի հայացքների վրա և գտնում է, որ այդ գործիչն է եղել հայ իրականության մեջ լեզվի փիլիսոփայության առաջին հիմնադիրը (էջ 51): Կապվածից դուրս է, որ թե՛ Աղայանի հողվածը և թե՛ նրա վերջին հայտարարությունը ասպարեզի

վրա են դնում Լովանյանի գործերի առանձին ուսումնասիրության խնդիրը: Եթե մարդկային լեզուն, ըստ Լովանյանի, իր ստեղծմամբ ու զարգացմամբ պայմանավորված է ռզուզակի և անձանոր գործունեությամբ, ապա պարզ է, որ ապագայ այդ ուսումնասիրության մեջ անհրաժեշտ տեղ պիտի ընկնի նաև Լովանյանի ամբողջ աշխարհայացքի բնական լուսարանությունը:

Ընթերցողների լայն շրջանների համար հետաքրքրական պիտի լինի Գասպարյանի ընդարձակ հողվածը («Մառի Գասպարյանը թատրանակեր»): Դա շատ արժեքավոր նորություն է, զրևն մի ամբողջ ուսումնասիրություն ամենին շուտաբանված հարցի մասին: Գասպարյանը կանգ է առնում Գասպարյանի սուպեր-սոցիոլոգիայի տարազգի բաների նոր նախնականցվող լեզվի մեջ մտածողների վրա (1870 թ.) և ապա հիշատակում ակնավոր պոետ-վիպագրի թատրանային մի այլ աշխատանքի («Մառի Գասպարյանը հավաքածու») մասին: Վերջին աշխատանքը, նշում է Գասպարյանը, «հայերենի անշնչած շրջակայքում» թուրքերեն—հայերեն—ուսերեն—ֆրանսերեն թատրանի մի արժեքավոր փորձ է մեր թատրանային գրականության մեջ: Գասպարյանը, Գասպարյանի կարծիքով աշխատել է այդ գործին սույ գիտական ընդունելի: Բացի այդ գործից, Գասպարյանը կազմել է նաև հատուկ ուսումնասիրություններ լեզուի հարցի վրա: Ինչպես նշում է Գասպարյանը, «ժանգակ և շատ կարևոր էր նյութի կապվածից վեր է, որ «Տեղեկագրի» մեջ զետեղված նոր ուսումնասիրությունը խթան կզանա Գասպարյանի հարուստ արխիվի ավելի մանրակրկիտ հետազոտության և ուսումնասիրության համար:

Լովանյանի լեզուն ուղղված ցասումնալից նամակներից: Գասպարյանի հետազոտության մեջ, «Լեզուն» բարեկամ,— գրում է ի միջի այլոց Գասպարյանը,— ուսանայ թատրանը, որի վրա երեսուց աստի աշխատել է մեկ ու կես միայն պարզալեզու եմ լսել եմ անհայտացել է. այդ իմ միակ հարստությունս էր աշխարհիս փրեսին...»: Բողոքելով, գրագետը գրում է այդպիսով. «Ահա ինձ բացարձակ և աներկյուղ՝ մտադի՛ր ես ինձ վարձարում, թե ինչպիսի թողուս ինձ զբարեկամ... խնդրում եմ, խնդրում եմ և զարմալս խնդրում եմ, մի տանել անհայտությամբ, շտապ ուղարկել այդ կամ ոչ...»: Շատ կարևոր ղեկավար են պարզվում, երբ կարգում ենք գրագետի անտիպ նամակներից թողված հատվածները: Գծվում է, հիշադրել, գիտնական Գասպարյանի զիմաստվելը:

Ուսումնասիրության մեջ կան նշանակալից գիտազոյություններ Գասպարյանի այլ աշխատանքների մասին: Գասպարյանի աշխատել է հավաքել կենդանաբանական և բուսական աշխարհի ժողովրդական տերմինները, ջանացել է նշույն գիտական անունները, կազմել է նույնիսկ «Երբ Լուսաստանի աշխատությունը Այդ ձև-նազիր» տերմինաբանական հայ-լուսին—ուսերեն թուսաբանական բաների թատրան է, ընդգրկում է այլ բնական կարգով դասավորված 700 բանաստեղծություն (էջ 61): ...Մասնագետների համար այդ աշխատությունը հիշադրելի կարող է դառնալ, ինչպես նշում է Գասպարյանը, «ժանգակ և շատ կարևոր էր նյութի կապվածից վեր է, որ «Տեղեկագրի» մեջ զետեղված նոր ուսումնասիրությունը խթան կզանա Գասպարյանի հարուստ արխիվի ավելի մանրակրկիտ հետազոտության և ուսումնասիրության համար: